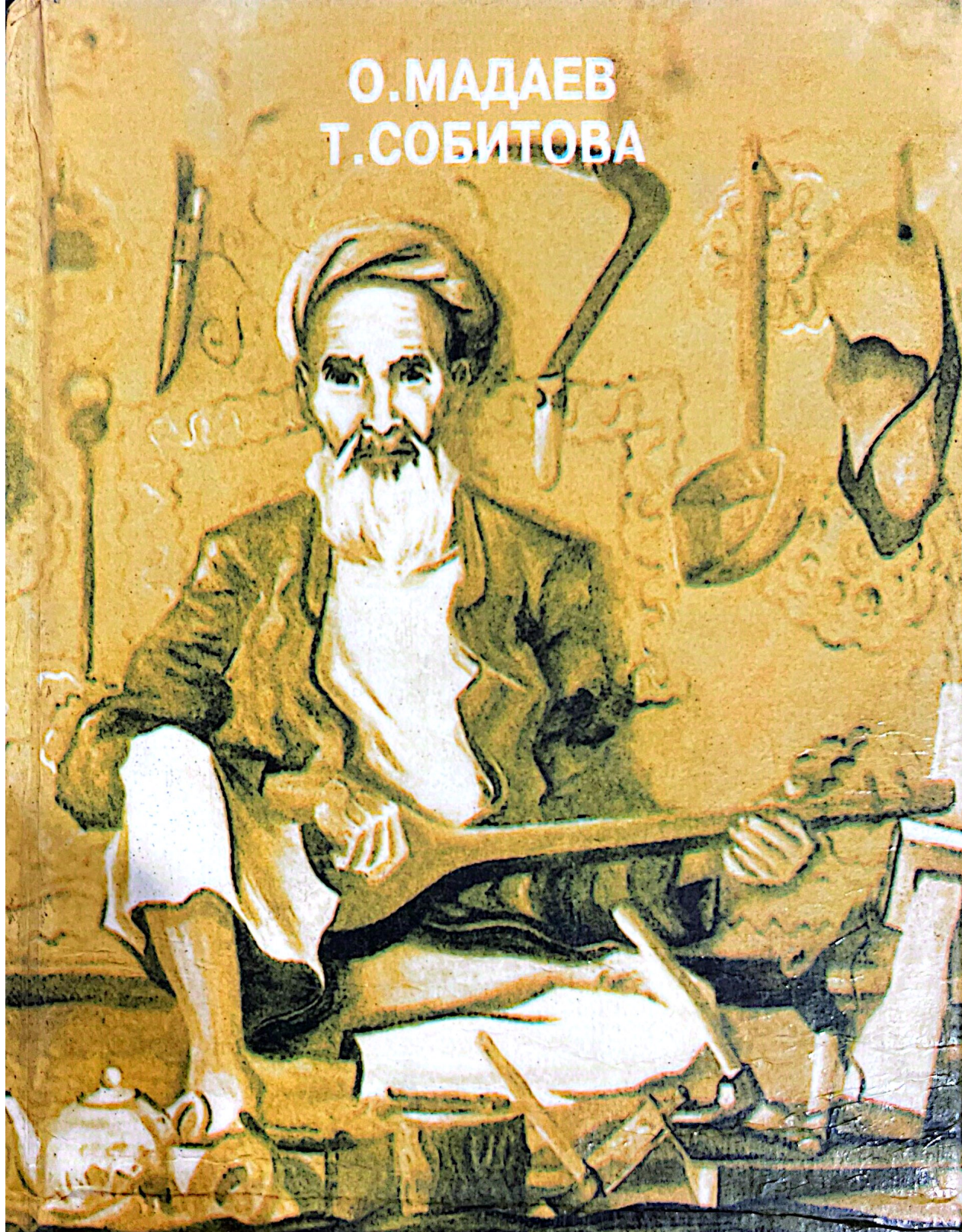

О. МАДАЕВ
Т. СОБИТОВА

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ПОЭТИК ИЖОДИ

Тақризчилар:

филология фанлари доктори, профессор *Х. Болтабоев*,
филология фанлари номзоди, доцент *Н. Бекмирзаев*,
филология фанлари номзоди *Г. Рихсиева*,
филология фанлари номзоди *Н. Дўстхўжаева*

M14

Мадаев Омонилла, Собитова Тожихон.

Халқ оғзаки поэтик ижоди.—Т.: «Шарқ», 2001.—
208 б.

I. Муаллифдош.

Мазкур дарсликда ўзбек халқ оғзаки поэтик ижодининг ўзига
хос хусусиятлари, тарихи, жанрлари, айрим асарлари, маросимла-
ри, халқ бахшиларининг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот берилади.
Шунингдек, китобда халқ оғзаки поэтик ижодидан намуналар ки-
ритилган.

ББК 83.3Уз

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2001.

КИРИШ

Ўзбек халқ оғзаки ижодини ўрганиш Республика-
миздаги ҳамма Академик лицей ва касб-ҳунар коллеж-
лари талабаларига бежиз тавсия этилмаяпти. Халқимиз
мустақилликка эришганидан сўнг ўзбекона урф-одат-
лар, расм-русмлар, асрлар давомида яратилган дoston-
лар, эртақлар, кўшиқлар ҳақида алоҳида гурур билан
гапирила бошланди. Ҳар бир инсон бирон соҳанинг
мутахассиси бўлишдан ташқари ўз халқининг фарзанди
бўлмоғи лозим. Яқин ўтмишда алла билмайдиган келин-
ларни, дoston эшитмаган йигитларни ёки аския айтиб
кўнгил чигилларини ёзмаган ўзбекларни учратиш муш-
кул бўлган. Афсуски, эндиликда бирон одамни мақтай-
диган бўлсак, алла айта олишини, силлиқ сўзлашини,
аскияда қатнашишини фазилат қилиб кўрсатамиз. Де-
мак, бугунги кунда ўзбек қадриятлари булоғидан сув
ичган, ўзбекона муомалани бутун қалбига сингдирган,
тўйларда, азаларда, ишбошилиқ қиладиган, муросаси
келишмаган тарафлар ўртасини тотувлаштирадиган
ўзбеклар бир оз камайиб қолибди-да. Ана шу мулоҳаза-
лардан келиб чиқиб Академик лицейларда ва касб-
хунар коллежларида халқимиз оғзаки ижодини алоҳида
санъат тури сифатида ўрганиш маъқул топилди.

«Алпомиш» достонининг минг йиллигига бағиш-
ланган тантанали маросимда Президентимиз Ислom
Абдуғаниевич Каримов шундай деган эди: «Алпомиш» —
ўзбекнинг ўзлигини намоён этадиган, мард ва танти
халқимизнинг юрак-юрагидан чиққан, ота-боболари-
миз авлодлардан-авлодларга ўтказиб келаётган қаҳра-
монлик кўшиғидир»¹.

Ана шу фикрнинг ўзида оғзаки ижодимизни нима
учун ўрганамиз, деган саволга жавоб берилган. Халқ
урф-одатларини билмай туриб, ўзбекман, дейиш мум-
кин эмас. Ўзбек миллатига мансуб инсоннинг ўзбек-
ман дейишга ҳаққи йўқ экан, у одам халқининг юзига

¹ Президент Ислom Каримовнинг «Алпомиш» достонининг 1000
йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқи. «Халқ
сўзи» газетаси, 1999 йил 9 ноябрь.

оёқ қўйган, ота-боболари ҳурмати ҳақоратлаган ҳисобланади.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, ўрта маълумот берувчи таълим тизимида халқ оғзаки ижодини алоҳида ўрганиш биринчи марта амалга оширилмоқда. Шу пайтгача умумий ўрта таълим мактабларида ҳам оғзаки ижод асарлари ўрганилган ва ўрганилмоқда.

Аммо Академик лицей ва касб-хунар коллежларида халқ қадриятлари ҳазинаси ҳисобланган оғзаки ижодга жорий ўқув йили босқичида алоҳида-алоҳида соатлар ажратилди. Бу билан давлатимиз ҳар бир келажак авлоднинг ўтмишни мукамалроқ билиши ва идрок қилиши учун замин тайёрлади. Кейинги йилларда қабул қилинган давлат ҳужжатларига назар ташлар эканмиз, ўзбек халқи вакилининг миллий гурурини шакллантиришга алоҳида эътибор берилганини сезамиз. Ўйлаймизки, халқ оғзаки ижодини ўрганиш Академик лицей ва касб-хунар коллежи талабаларининг миллий гурурини пайдо қилувчи асосий омиллардан бўлиб қолади. Ўз фикримизни далиллаш учун айрим мисолларга мурожаат қиламиз.

Дунёда бадий ҳижатдан мукамал, ҳажм ҳижатдан катта асарлар яратган халқлар бор, аммо кўп эмас. «Манас», «Колевала», «Нартлар» шулар жумласидандир. Ўзбек халқи ўзининг «Алпомиш», Гўрўғли ҳақидаги дostonлари билан дунёдаги ана шундай кам сонли халқлар қаторидан муносиб ўрин олган. Маълумки, битта халқ мақолида олам-олам маъно сингдирилган бўлади. Шунинг учун баъзан битта халқ мақолининг яратилиши учун асрлар давомида халқ ижод билан шуғулланишга мажбур бўлади. 1074 йилда ёзиб тугалланган Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луготит турк» асарида икки юз олтидан ортиқ мақоллар келтирилган. Гулҳаний ўзининг «Зарбулмасал»ида эса 400 га яқин халқ дурдоналарини Бойўғли билан Япалоққушнинг қуда бўлиш воқеасига сингдириб юборади. Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Алишер Навоий, Бобур асарларида ўнлаб мақолларни учратамиз. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Алишер Навоий номидаги адабиёт илмий текшириш институти фольклор бўлими ходимлари томонидан 1987, 1988 йилларда эълон қилинган мақоллар тўпламида ўн уч мингдан ортиқ мақоллардан намуналар ўрин олган. Халқимиз орасида ҳозирги кунгача яшаб келаётган минглаб қўшиқларни, топишмоқларни, латифаларни, юзлаб эртакларни айтмайсизми?! Биз ана

шундай ижодкор халқнинг авлодимиз. Бинобарин, ҳар бир ўзбек қизи ва йигити ўзаро муомалада бўлар экан, ана шундай буюк халқнинг фарзанди эканлигини унутмаслиги лозим. Арзимаган буюм, бойлик, нарсас, ҳирс учун ўз гурурини оёқ ости қилиш ўзбек халқидек юксак даражадаги маънавий бойлик меросхўрининг табиатида хос эмаслигини ҳис қилиши лозим. Аслини олганда, «Ўзбекистон — келажак буюк давлат», «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори», дер эканмиз, аجدларимизнинг бебаҳо маданий меросига бўлган муносабатимиз самимий тарзда ўз ифодасини топади. Ўзбек халқ оғзаки ижоди ҳақида маълумотга эга бўлиш Имом ал-Бухорий, Мансур Мотирудий, Ал-Беруний, Абу Али ибн Сино, Имом ат-Термизий, Бурҳониддин Марғилоний каби ҳақон тан олган алломаларнинг меросхўри бўлишимиз учун амалий талабдир.

Шундай қилиб, Академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида ўзбек халқ оғзаки ижоди ҳақида алоҳида мукамал маълумот беришнинг бош мақсади мазкур ўқув муассасаси талабаларини ўзбекона қадриятлар руҳида тарбиялашга муносиб ҳисса қўшишдир. Халқимиз яратган дostonлар, эртаклар, қўшиқлар ва бошқа жанрлар юзасидан маълумот ҳосил қилиш, улар ҳақида мустақил фикрни шакллантириш ўзбек халқ оғзаки ижоди фанининг вазифалари ҳисобланади.

Китобнинг дарслик қисмини доцент Омонилла Мадаев ёзган, мажмуа қисми доцент Тожиҳон Собитова томонидан тузилган.

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ ВА ҚАДРИЯТЛАРИ ДАВЛАТ МАҚОМИДА

1991 йил 1 сентябрда Ўзбекистон мустақил республика деб эълон қилинди. Юртимиздаги бу ижобий ва ўнлаб йиллар давомида қутилган янгилик бутун ўзбек халқини мамнун этди. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ давлат ўтмиш маданий меросимизни қайтадан тиклаш, одамларнинг қалбида тутқунликда ётган қадриятларга кенг йўл очиш сиёсатини амалга оширди. Ҳар бир тадбир ўзининг амалий ечимига эга бўлиши билан бирга халққа озодлик шабадасини етказиш мақсадини қўзлаган ҳолда амалга оширилди. Миллат ўтмиши ва келажаги ҳақидаги мулоҳазалар, аждодларимиз кашфиётларидан ҳосил бўлган ғурур туйғуси ўзбекнинг қалбидан ўрин ола бошлади: дин, маданий мерос, қадриятлар, миллий ғурур ҳақида ҳадиқсирамай, баралла мулоҳаза юритиш имкони яратилди.

Аслида, ўзбекларнинг дунёда илғор маданиятга эга бўлган халқ эканлигини тасдиқловчи фикрлар мустақил тузумда ҳам айtilган эди. Аммо бундай хур гапларнинг муаллифлари қатағон қилингандилар. Уларнинг кўпчилиги — Фитрат, Чўлпон, Қодирий, Отажон Ҳошим ва бошқалар отилди. Айримлари — Усмон Носир, кейинчалик Миртемир, Саид Аҳмад, Мақсуд Шайхзода қабилар узоқ муддатга қамоқ жазосига тортилдилар. Аммо эркинликни, ўтмишдаги халқ аллодаларининг кашфиётларини тарғиб этувчи асарлар тизими тўхтаб қолмади. 60—70-йиллар адабиётимизда ёш ижодкорлар сифатида шеърят майдонига кириб келган Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов каби шоирлар «Ўзбегим», «Ўзбекистон» каби лирик асарлар яратдиларки, бу даврда яшаган юртдошларимиз Ўзбекистон қадимдан илм-маърифат, кашфиётлар ва қадриятлар юрти эканига комил ишонч билдира бошладилар. Шунингдек, 50-йиллардан Иброҳим Мўминов, Воҳид Зоҳидов, Парсо Шамс, Солиҳ Муталибов, Ҳоди Зариф каби таниқли зиёлилар турли сабаб ва баҳоналар билан Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луготит турк», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Кутадғу билиг», Навоийнинг «Ҳамса», Бобурнинг «Бобурнома» каби бир қатор асарларини нашрга тайёрладилар ва чоп этдилар. Қизиғи шундаки, бизнинг олимларимиз мумтоз адабиёт намуналаридаги собиқ совет тузуми сиёсатига мос келмайдиган ўринларни кескин танқид қилишар, бойлар ва

йўқсиллар маданияти ҳақида турли гапларни топишар, аммо асарларни тўлиқ нашр қилиш ниятларига ҳам эришар эдилар.

Табиийки: «Собиқ совет тузуми даврида бевосита халқ орасида ҳукмрон сиёсатни танқид қилувчи халқ оғзаки ижоди асарлари яратилмадимми?» — деган савол туғилади. Гап шундаки, халқ оғзаки ижоди асарлари ёзиб олинмаса, уларнинг оммалашуви учун шароит туғдирилмаса, кўпинча вақт ўтиши билан бу асарлар ўз-ўзидан ғойиб бўлади: айтувчининг ёдидан кўтарилади, у вафот этади ва ҳоказо. Уларни ёзиб олиш эса ҳамиша ҳам амалга ошавермайди. Бугунги кунда фақат ўша пайтларда диний мавзудаги ривоят, афсоналарнинг мавжудлигини ва оғзаки хотираларда ана шундай йўналишдаги асарлар бўлганлигини эътироф этиш мумкин. Жумладан, ўз пайтида О.Ҳошим томонидан ёзиб олинган қўшиқларда колхоз тузумига, ҳамма экин майдонларига фақат пахта экиш сиёсатига салбий муносабат билдирилган қўшиқлар борлиги ҳақидаги хотиралар мавжуд холос. Афсуски, турли сабаблар билан бу ёзувлар йўқолган.

Юқорида юртимиз мустақил деб эълон қилинмасдан ҳам халқ қадриятларини тиклашга уринишлар бўлганини айтган эдик. Улардан бири сифатида 1990 йилда давлат томонидан Наврўз байрамини умумхалқ байрами деб эълон қилинганини, бу кун дам олиш кунини деб белгиланганини ва шу йили Наврўз тантаналари катта тайёргарлик билан ўтказилганини кўрсатиб ўтиш мумкин. Аммо бари бир 1991 йилда Ватанимизнинг мустақил деб эълон қилиниши ва ўнлаб мамлакатлар томонидан бу мустақилликнинг тан олинниши ўтмиш қадриятларимизга бўлган муносабатда янги давр очди.

Президентимиз И. А. Каримовнинг «Ўзбекистон буюк келажак сари» асаридаги «Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари» деб аталган бўлимда: «Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг йўли тўртта асосий негизга асосланади», — дейилган. «Бу негизлар:

- умуминсоний қадриятларига содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиш;
- ватанпарварлик»¹ — деб белгилаб қўйилган.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., «Ўзбекистон», 1998. 56-бет.

Мазкур бўлимнинг давомида: «Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш — Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир»¹, — деб кўрсатиб ўтилади. Юртимизда Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари иш бошлар экан, талабаларга фан ва хунар асосларини ўргатиш билан бирга уларнинг «...маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш» ҳам муҳим маърифий жараён ҳисобланади. Маънавий руҳ халқ қадриятларини қадам-бақадам ўзлаштиришда намоён бўлади. Халқ оғзаки ижоди эса асрлар давомида қадриятларимизнинг таркибий қисмини ташкил этади. Шунинг учун Академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида ўзбек халқ оғзаки ижодини алоҳида фан сифатида ўқитила бошлашни оғзаки ижодимизга ва қадриятларимизга давлат мақомини бериш билан тенг тадбир сифатида таъкидлаш мумкиндир. «Миллий маданиятнинг ўзига хослигини тиклашга алоҳида эътибор бериш керак»², — дейилади бу асарда. Бу мулоҳазадаги алоҳида эътибор қилишимиз лозим бўлган фикр маънавий бойликларимизнинг, шу жумладан, халқимиз асрлар бўйи яратган оғзаки ижодимизнинг бошқа халқларникидан фарқли жиҳатларни тиклашга қаратилишидир. Маълумки, халқ достонларимизнинг ижросида минг йиллик анъаналар сингдирилган. Айниқса, Самарқанд достончилигидаги бахшининг дўмбира жўрлигида достон айтиш усули, шеърий парчаларни бўғизда куйлаши Осиё қитъаси шимолидаги шаманлар ижросига ҳамоҳанглиги билан диққатни жалб қилади. Шаманлар фаолияти эса минглаб йиллар билан ўлчанади. Демак, ўзбекларда ҳам узоқ-узоқ даврлардан буён давом этиб келаётган санъат намуналари белгилари сақланиб қолган экан. Шу билан бирга, халқимизда аския, ёр-ёр, ўлан айтиш каби сўз санъати билан боғлиқ дурдоналаримиз борки, уларни қайта тиклаш, халққа қайтариш биз—ўзбекларнинг ўзбеклигини таъкидлаш, миллий руҳимизни ривожлантириш билан алоқадордир. Миллий руҳни шакллантирмай, ривожлантирмай, миллий мафкура ҳақида ўйлаш ҳам мумкин эмас. Яна шуни таъкидлаш мақсадга мувофиқ бўладики, маданиятимизнинг ўзига хослигини тиклаш режаси бевосита байроғимиз, гербимиз, мадҳиямизни халқ ноиблари томонидан тасдиқланиши

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., «Ўзбекистон», 1998. 60-бет.

² Ўша асар. 62-бет.

билан бошланди. Байроғимиздаги ҳаётбахш ранглар, ой ва юлдузлар; гербимиздаги ҳумо қуши, Аму ва Сирдарёлару бугдой ва пахта тасвирлари, мадҳиямиздаги «Авлодлар мардона руҳи сенга ёр» каби мисраларда айнан биз — ўзбекларнинг табиати, аجدодлар хотираси, келажакка умидимиз ўз ифодасини топган. Буларнинг ҳаммаси: «Ўзбек халқининг юксак миллий кадр-қиммати, ор-номуси ва шон-шарафи, унинг ўта меҳрибонлиги ва соф виждонлигига асослангандир». Айни чоқда: «Ўз халқига, унинг анъаналарига, тили ва маданиятига муҳаббат ва ҳурматни тарбияламасдан туриб, ўз халқини миллатларнинг бутун жаҳон ҳамжамиятида тенглардан бири сифатида идрок қилувчи ҳақиқий инсонни, ўз Ватанининг жонқуярини тарбиялаш мумкин эмас».¹

Ўзбекистон давлати ва Президентимиз Ислом Каримов ёш авлод тарбиясига мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан алоҳида диққат ва эътибор билан қараб келмоқда.

«Ўзбекистон буюк келажак сари» асарида таянч нуқта сифатида айтилган фикр ва мулоҳазалар кейинчалик — 1997 йил 29 август куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясидаги юртбошимиз нутқида яна ривожлантирилди. Бу нутқда миллий қадриятларга давлатимиз томонидан нима учун бу қадар катта аҳамият берилаётганини асословчи иқтибос келтирилган. Мазкур иқтибос Чор Россиясининг Туркистон ўлкасидаги генерал-губернатори М. Скобелев гапидан олинган эди: «Миллатни йўқ қилиш учун уни қириш шарт эмас, унинг маданиятини, санъатини, тилини йўқ қилсанг бас, тез орада ўзи таназзулга учрайди».

Ҳақиқатан ҳам, М. Скобелев қўлидан келган ҳаракатни қилиб кетди. Ундан кейин бу ҳаракат собиқ совет тузуми томонидан давом эттирилди. Табиийки, 120—130 йил давомида келтирилган зарарни 5—10 йилда бартараф қилиш мумкин эмас. Шунинг учун Академик лицей ва касб-хунар коллежининг талабаси халқ оғзаки ижодини, миллий маданиятимиз асосларини, она тилимиз имкониятларини қанчалар тез ўзлаштира, мустақиллигимизни кўра олмайдиган одамларга қарши шу қадар қақшатқич зарба берган бўлади. Ва, аксинча, халқимиз ўтмишига лоқайдлик билан қараш душманларимиз тегирмонига сув қуйиш билан баробардир. Шунинг учун ҳам Ислом Каримов қайта-қайта буюк маъ-

¹ Ўша асар. 66-бет.

навиятимизни тиклаш, миллий анъаналарга қадриятларимиз асоси сифатида муносабатда бўлиш заруратини қайд этадилар. 1997 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да «Маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифий ишлар» алоҳида бўлим сифатида тасдиқланди. Унда ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий маданий-тарихий анъаналарига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилиши таъкидланади. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижодини алоҳида фан сифатида ўқитилиши ана шу вазифани ижобий ҳал қилишга ҳам самарали таъсир кўрсатади.

«Тафаккур» журналининг 1998 йил 2-сонида Президент Ислон Каримовнинг журнал бош муҳаррири саволларига берган жавоблари эълон қилинди. Аввало айтиш керакки, бу жавобларнинг бутун моҳиятидан юртбошимизнинг халқ ва мамлакат келажагини ўтмиш қадриятларисиз тасаввур қилмаслиги кўриниб турибди. Бугунги кунда амалга оширилаётган ҳар бир тадбирда ўтмиш маданиятимиз, миллий анъаналаримиз пойдевор вазифасини ўтамоқда. Мазкур тушунча савол-жавобда ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топганлиги билан эътиборни жалб қилади.

Хусусан, юртбошимиз миллий ғоя, миллий мафкура масаласига тўхталар экан, биринчи навбатда яна ўтмиш ҳақида гапиради: «Миллий мафкура, авваламбор, ўзлимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйғуларини, халқимизнинг кўп асрлар давомида шаклланган эзгу орзуларини, жамиятимиз олдида бугун қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши шарт»,¹ — дейилади савол-жавобнинг «Мафкура ўтмиш ва келажак ўртасидаги кўприқдир» қисмида. Эътибор берсак, бу ўринда ҳам маълум даражада халқимиз оғзаки ижоди юзасидан фикр билдирилмоқда. Чунки халқ ўз авлодига инсоният тарихидаги энг ибратли фазилатлар мерос бўлишини орзу қилган. «Алпомиш», Гўрўғли туркуми дostonларида шахс гурури, ватанга муҳаббат, элга хизмат қилиш истаги етакчи ғоя даражасида илгари сурилади. Бу асарларда ватанга хиёнат қилгандан кўра ўлимни афзал кўрган Равшан, бутун ҳаракатини парчаланган

¹ Каримов И. А. Жамиятимиз мафкураси халқни—халқ, миллатни—миллат қилишга хизмат этсин. «Тафаккур» журнали, 1998. 2-сон, 8-бет.

юртни бирлаштиришга бағишлаган Алпомиш, ўз юртини ички ва ташқи душмандан ҳимоя қилган Гўрўғли каби эл ботирлари мадҳ этилади. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, ўзбекнинг бутун фазилати, фалсафаси, дунёқараши, турли ҳаётий вазиятларга муносабати унинг мақолларида акс этгандир. Шунинг учун ҳам халқимизнинг илм-хунарга, оилага, меҳнатга, номардликка, аҳилликка бўлган муносабатини билиш учун унинг мақоллари билан танишиш кифоядир. Улардан ўқувчи ўзбек учун ватан, халқ, она, илм, гурур нақадар муқаддас тушунчалар эканлигини англаб етади. Президентимиз Ислон Каримов ҳам халқ мақолларининг таъсир кучидан, ҳамжон жиҳатдан кичик мазмунан серкўлам фазилатидан ҳар бир чиқишларида, саволларга жавоб беришда, мақола ва китобларида унумли фойдаланади.

Юртбошимиз нутқларида ва асарларида «Ватанни севмоқ иймондандир», «миллий ўзлик», «халқ бошига тушган хавф», «мудҳиш воқеалар олдида ҳолва бўлиб қолиш», «чаламуллалар», «ишимиз битса—бўлгани» каби ўнлаб мақол, матал, ибора ва кўпроқ жонли суҳбатга хос сўзларнинг қўлланганлиги фикримиз далилидир.

Хуллас, халқ оғзаки ижодига оид дoston, эртақ, қўшиқ, мақол ва бошқа жанрларда илгари сурилган ғоялар асрлар давомида халқнинг ёш фарзандни тарбиялаш воситаси бўлиб келган. Бугунги кунда миллий мафкураимизни шакллантириш ва ривожлантиришда ўзбек фольклори намуналари муносиб ўринга эгадир. Шунинг учун ҳам оғзаки ижодга халқ қадриятларининг таркибий қисми сифатида муносабатда бўлиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Савол ва топшириқлар:

1. Ўзбек халқ оғзаки ижоди нима учун халқ қадриятларининг таркибий қисми ҳисобланади?
2. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг халқ оғзаки ижоди ва қадриятларига бўлган муносабат давлат мақоми даражасига қўтарилгани ҳақида сўзланг.
3. Ўзбекистон Президенти И. А. Каримовнинг миллий қадриятлар ҳақида билдирган фикрларини айтиб беринг.
4. Ўзбекистон Президенти И. А. Каримовнинг нутқ ва мақолаларидан халқ мақолларини топинг, уларнинг Президент мулоҳазаларини ифодалашдаги ўрнини изоҳланг.

Адабиётлар:

1. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., «Ўзбекистон», 1998. 5—66-бетлар.

2. Каримов И. А. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т., «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1997.

3. Каримов И. А. «Халқ сўзи» газетаси, 1999, 9 ноябрь, 1-саҳифа.

4. Каримов И. А. Жамиятимиз мафкураси халқни—халқ, миллатни—миллат қилишга хизмат этсин. «Тафаккур» журнали Бош муҳаррирининг саволларига жавоблар. Т., «Ўзбекистон». 1998.

ЎЗБЕК ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Инсон дунёда пайдо бўлганидан буён ўзаро ҳамкорликда яшашга, бир-бири билан муносабатда бўлишга интилган. Чунки ўзаро ҳамкорлик уни турли табиий офатлардан сақлаган, турмуш қийинчиликларини бартараф қилиш йўлларини кўрсатган. Дунёдаги энг қадимий китоблардан бири «Авесто» ҳисобланади. Олимларнинг аниқлашича, ана шу қадимги ёзма ёдгорликларнинг яратилишида ҳам бизнинг аجدодларимиз иштирок этганлар. Бу китобда оламнинг пайдо бўлиши, ёруғлик ва зулматнинг ўзаро курашлари қадим аجدодларимиз тасавурида ўз ифодасини топган. Ахура-мазда (Хурмуз), Ангра Маню (Ахриман) инсон тафаккури яратган биринчи тимсоллар ҳисобланади. Бадий адабиётдаги минглаб йиллар давомида ижод қилинган образларнинг дастлабки намунаси Хурмуз ва Ахриманда мужассамланган эди. Шубҳасиз, халқимиз оғзаки ижодидан кенг ўрин олган «Алпомиш», Гўрўғли каби ботирлар, Муқбил тошотар, Озодачеҳра каби халқ вакиллари ҳам асар қаҳрамонларига айланар эканлар, қадим-қадим замонлардаги бадий ижод таъсири ўз ҳукмини ўтказган.

Бугунги кунда Ўзбекистонда завқ билан ўқиётган, мароқ билан айтилатган дoston, эртақ, кўшиқ, мақол, топишмоқ, афсона ва ривоят, аския ва латифа, лофлар ўзбек халқ оғзаки ижодининг жанрлари ҳисобланади. Халқимиз яратган ана шу маънавий бойликларимиз бутун ўзбек халқи маданий мероси, қадриятларининг таркибий қисмидир. Илмда халқ оғзаки ижоди фольклор атамаси билан юритилади. Бу атамани 1846 йилда инглиз олими Вильям Томс таклиф қилган эди. Фольклор деганда маълум миллатга мансуб, халқ томонидан асрлар давомида яратилган санъат намуналари: сўзаналар, халқ куйлари, рақслар ва бошқалар тушунилади.

Аммо фольклорнинг алоҳида соҳаси билан шуғулланувчи мутахассис эса кўпинча фольклор деганда ўзи

ўрганувчи соҳани назарда тутди. Жумладан, тасвирий санъатни ўрганадиган олим фольклор деганда, нақш санъатини назарда тутди. Хореограф эса халқ рақсини, мусиқашунос халқ куйларини, фольклоршунос эса халқ оғзаки ижодини назарда тутиб иш олиб боради.

Маълумки, ўрта умумтаълим мактабларида адабиётнинг икки асосий турга бўлиниши ўрганилган. Уларнинг биринчисини илмий, иккинчисини бадий адабиёт деб атайдилар. Бадий адабиёт ўз навбатида икки йирик турга бўлинади: халқ оғзаки адабиёти (фольклор), ёзма адабиёт (индивидуал ижод). Халқ оғзаки ижоди деб аталган адабиёт ёзма адабиётдан бир неча ўзига хос хусусиятлар билан фарқланади. Бу хусусиятлар куйидагилардан иборат:

- 1) анъанавийлик;
- 2) оғзакилик ва импровизаторлик;
- 3) жамоалик ва оммавийлик;
- 4) вариантлик ва версиялик;
- 5) анонимлик.

Анъанавийлик. Анъана деганда узоқ вақт давомида халқ тажрибасидан ўтиб одат тусига кирган тадбир ёки хусусият тушунилади. Халқ оғзаки ижодидаги анъанавийлик бир неча кўринишларда намоён бўлади.

Жумладан:

а) фольклор асарларининг оғзаки тарзда яратилишида (бу ҳақда оғзакилик юзасидан фикр юритилганда маълумот берилади);

б) оғзаки ижод асарларининг матнида;

в) мазкур асарларнинг ижросида.

Халқ яратган асарларнинг матни жанрларга кўра узоқ муддат давомида доимий равишда такрорланиб турадиган қисмларга эга. Эртақларнинг бошланиши, якунланиши, халқ дostonларидаги қаҳрамонларнинг от эгарлаши, пойгада қатнашиши, душман билан жанг олиб бориши каби лавҳалари асардан асарга ижрочининг ихтиёри ва маҳоратига кўра кўчиб ўтаверади. Ундан ташқари, дoston ва эртақларда кўпинча такрорланиб турадиган фарзандсизлик, фарзандга эга бўлиш, шартнинг бузилиши, сафарга чиқиш, турли тўсиқларни босиб ўтиш, тўй каби воқеалар ҳам анъанавийликка хосдир. Агар биз халқимиз яратган оғзаки ижод асарлари билан яхшироқ танишсак, эртақдаги сулув қиз юзининг ўн тўрт кунлик ойга ўхшатишганини, жаҳли чиққан қаҳрамонимиз мўйловида қиров пайдо бўлганлигини, ёки шу қаҳрамон бир оёғини дарёнинг